

Beč, četvrtak 26. lipnja 2014.

Simpozij

Stotinu godina poslije. Svjedočenja i sjećanja na Prvi svjetski rat. Što nas o tome uči povijest?

Poštovane dame i gospodo,

Sve Vas srdačno pozdravljam

Naslov mog izlaganja je *Hrvatska nastojanja u vezi očuvanja i rekonstrukcije Austro-Ugarske Monarhije od 1914 - 1918.*

Obzirom da je riječ o ratnom razdoblju, za očekivati je da je politička djelatnost sporedna tj. podređena vojnim interesima. Međutim, postavlja se pitanje da li je tome tako tj da li se politika u Austro-Ugarskoj, pa sukladno tome i Hrvatskoj za vrijeme „Velikog rata“ mogla odvojiti od ratnih zbivanja. Odgovor na ovo pitanje je kako su i unatoč ratnom stanju složeni politički odnosi i suprotstavljeni interesi nasljeđeni iz prethodnog razdoblja u Austro-Ugarskoj Monarhiji značajno utjecali i na borbena djelovanja. Postavlja se pitanje kako je to bilo moguće? Moguće je bilo da se zbog složenog dualističkog sustava i okolnosti u kojima je nakon pogibije prijestolonasljednika Franje Ferdinanda te ostarjelog cara Franje Josipa, na monarhijskoj razini nametnula službena Budimpešta. Izuzetnu moć stekao je mađarski ministar -predsjednik Istvan Tisza. Ostvario ju je kako zbog potpore Franje Josipa i njegova okruženja koje je nastojalo pod svaku cijenu očuvati dualistički sustav te još više zbog bliskih odnosa s njemačkim političkim i vojnim vodstvom. Uz takvu podršku nametnuo se kao najznačajnija osobnost na monarhijskoj razini. Bio je u stanju utjecati i na vojne odluke. Za dokazati navedenu tvrdnju dovoljno je upozoriti na činjenicu kako je nakon sukoba hrvatskog bana Ivana Skerlecza i zagrebačkog vojnog zapovjednika Eugena Scheuera, upravo Tisza od cara ishodio smjenjivanje vojnog zapovjednika.

Stoga je dobro promisliti o tvrdnji vojnog teoretičara Carla von Clausewitza kako je rat tek produljena ruka politike. Sve što se prethodno dogodilo sublimirano je u međusobnim objavama ratnih djelovanja krajem srpnja i početkom kolovoza 1914. Bio je to rezultat prethodnih političkih procesa na europskoj razini dok je na unutarnjopolitičkoj – Austro-Ugarskoj razini u čijem okviru je bila i Hrvatska, rat shvaćen kao mogućnost rješenja povoljnije državnopravne pozicije u višenacionalnoj Monarhiji. Tako nas arhivska građa upućuje na činjenicu kao je izgledao ratni početak u Zagrebu, u Hrvatskoj. Za razliku od analitičnih promišljanja političara, hrvatskih intelektualaca i crkvenih velikodostojnika s pukom je bilo drugačije. Na mase se moglo utjecati te ih na brojne načine motivirati. U složenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji svaki je narod početak rata objašnjavao na sebi svojstven način, dakako, očekujući kako će se njime riješiti problemi koji su ih trenutno opterećivali. Zato je atmosfera među masama, posebno vojskom, bila optimističnija. O tome je u dnevniku zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera zabilježeno: „Vlakovi vojnički neprestano kreću (...) Jedna skupina pjeva mađarski, drugi njemački, naši se složili i pjevaju 'Lijepa naša domovina', 'Još Hrvatska', 'Glasna jasna', itd. Kada se je četa ganula i pošla u vlak, trube zaječale, publika burno pozdravlja vojsku. Jedan naš vojnik kliče 'Živila Hrvatska i njezina prava'“.

Navedene reakcije kako političkih i društvenih elita tako i puka bile su nasljeđe prethodnih političkih procesa, osobito nakon 1867 i 1868 tj nakon sklapanja Austro-Ugarske i Hrvatsko-Ugarske Nagodbe kada je hrvatski etnički i nacionalni prostor podijeljen između Austrije i Ugarske, a Bosna i Hercegovina postala područje pod posebnom upravom zajedničkog ministra financija. Primjerice, tijekom brojnih primanja organiziranih kod zagrebačkog nadbiskupa, nadbiskup Antun Bauer rijetko je propuštao priliku potaknuti na promišljanje političke i vojne dužnosnike kako je Bosna i Hercegovina integralni dio hrvatskog nacionalnog i etničkog prostora.

Dakle, hrvatska geopolitička pozicija na početku Prvog svjetskog rata nije bila zadovoljavajuća ni u političkom, ni u gospodarskom te općenito društvenom kontekstu. Stoga se možemo složiti s prosudbom dr. Arnolda Supanna: „Kada je 1914. buknuo Prvi svjetski rat, proces nacionalne integracije kod Hrvata nipošto nije bio dovršen. Još uvijek je nedostajao jedinstven politički teritorij, proces društvene modernizacije dosegno je tek početni stupanj industrijskog društva na malobrojnim urbanim područjima i, naposljetku u širim društveni slojevima nacionalna svijest još nije bila u potpunosti izgrađena“.

Sukladno nasljeđu prethodnog razdoblja, a osobito od početka stoljeća uobličile su se dvije koncepcije u odnosu na promišljanje o državno-pravnoj budućnosti hrvatskih zemalja. Prva je nastojala u vezi s ujedinjenjem hrvatskih zemalja u jedno jedinstveno tijelo u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Dokazom postojanja takve skupine među hrvatskim političkim elitama je sjedinjenje pravaških stranaka iz Banske Hrvatske, Dalmacije, Istre te Bosne i Hercegovine. Bio je to prvorazredan politički događaj posebice kada su ujedinjeni pravaši 31. siječnja 1912. godine poslali memorandum s potpisima 55-orice zastupnika Stranke prava kralju Franji Josipu i prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu. Memorandum je predstavljao narodni program, politički „credo“ hrvatskog naroda nepune dvije godine prije početka rata. Njime je istaknuta i ponuda dinastiji jer bi se ostvarenjem pravaškog prijedloga o ujedinjenju hrvatskih zemalja u samostalno državno tijelo u okviru Monarhije istodobno na jugu stvorila pouzdanija obrana te zaštita interesa dinastije i Monarhije. Nastojanje da dinastija prihvati ovakav politički koncept istodobno bi predstavljalo i neutralizaciju druge političke skupine koja se formirala početkom 20 stoljeća, kada se i hrvatska politička scena rekonstruirala. Značajniji rezultat te stranačke rekonstrukcije je stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije, stranačkog saveza stvorenog 1905. Ona će tijekom cijelog razdoblja svoga djelovanja tajno komunicirati s vladom Kraljevine Srbije, od njih biti financijski podupirana. Podupirani su i savjetima kako za vodeću poziciju u Hrvatskoj trebaju imati veću podršku iz Budimpešte nego iz Beča. Tako će i

djelovati. Službena Budimpešta će ih štititi i tijekom rata kada su se, a nakon atentata kao i tijekom rata, spoznali svi njihovi prethodni kontakti. Tako je prilikom austro-ugarskog osvajanja Srbije 1915 u kući srbijanskog predsjednika vlade Nikole Pašića pronađena dokumentacija s detaljnim opisima svih kontakata, financiranja, savjetovanja s vodećim političarima Hrvatsko-srpske koalicije. Iz njih je jasno kako je vlada susjedne države dugi niz godina utjecala preko jedne hrvatske političke skupine ne samo na hrvatske nego i općenito na austro-ugarske političke procese. Svakako je dobro napomenuti kako su u Hrvatsko-srpskoj koaliciji veći utjecaj ostvarivali hrvatski političari srpske nacionalnosti, posebno Svetozar Pribičević. Upravo su oni tajno komunicirali sa službenim Beogradom, od njih dobijali pomoć, pa sukladno tome u uzročno-posljedničnom kontekstu i stekli veći utjecaj u Hrvatskoj, bolju poziciju za pregovore sa službenom Budimpeštom uz čiju pomoć su na posljednjim parlamentarnim izborima i došli na vlast 1913. Sukladno rezultatima tih izbora imali su mandat za državnopravne pregovore 1918 o raskidu svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom i ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom u zajedničku Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Međutim, ni u kojem slučaju Hrvatsko-srpska koalicija nije bila službena Hrvatska. Ona je to postala u ključnom trenutku i to uz pomoć izbornih zakona i izborne geometrije formulirane za vladanja bana Khuena Hedervaryja kojemu su takvi zakoni 20 godina omogućavali da s manjinskim Srbima vlada nada većinskim Hrvatima. Zato je austrijski povjesničar Hugo Hantsch u djelu *Die Geschichte Österreichs* iz 1965., ispravno primijetio u kako su *Mađari Hrvate, a ne Srbe, smatrali neprijateljima države i tako s njima postupali*. Uglavnom, takav politički model se multiplicirao, posebno pred početak rata. Jedini tko ga je bio u stanju prekinuti i u odnosu prema Mađarskoj i u međusobnim mađarsko-hrvatskim odnosima bio je prijestolonasljednik Franjo Ferdinand. Car i Kralj Franjo Josip nije ni pomišljao na mijenjanje dotadašnje političke strukture. Nastojao je očuvati dualizam pod svaku cijenu ne shvaćajući

kako su se vremena promijenila, prilike postale složenije, vanjska opasnost izražajnije, a proces nacionalne integracije značajnije napredovao. Sukladno tako zadanom općem okviru među hrvatskim političkim elitama izvan Hrvatsko-srpske koalicije, a ako bi se matematički izražavali, riječ je o opsežnijem broju, promišljali su o budućem hrvatskom državno-pravnom položaju. Polazili su od činjenice kako je Hrvatska tijekom svoje povijesti stalno bila dio srednjoeuropskog civilizacijskog kruga. Tiu činjenicu je potvrđivala i njeno egzistiranje pod habsburškom dinastijom od 1. 1. 1527., dakle punih 400 godina. Neposredni događaji koje su kao dugogodišnji politički i društveni djelatnici bili u stanju spoznati upućivali su ih na nastojanje političkih neistomišljenika koji su Hrvatsku nastojali odvojiti iz njenog prirodnog okruženja i prevesti je u balkanski geopolitički kontekst. Spomenuo sam kako su takav pokušaj nastojali spriječiti i prije rata, a odustajat od toga neće niti tijekom ratnih godina.

Sukladno navedenom, a na temelju navedene analize u vezi s rasporedom moći u monarhijskim središtima, upravo će jedan dio hrvatskih političara okupljenih oko Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava i tijekom rata tražiti oslonac u Beču, među grupom političara koji su smatrani nastavljacima koncepta Franje Ferdinanda. Bila je to grupa političara i visokih vojnih dužnosnika koji su upravljali vojnim poslovima poput ministra rata Aleksandra Kroatina i načelnika Glavnog stožera Conrada Hötendorfa. Dakako, za pretpostaviti je da će upravo takve osobnosti u skladu s onodobnim uvjetima i svemu što je prethodilo na jugu Monarhije imati značajniji utjecaj tijekom rata, pa se i jedan dio hrvatskih političara nastojao povezati s njima tj utjecati da se iz Hrvatske ukloni ban Ivan Skerlec, osoba koju je izravno iz Budimpešte postavljena kontrolirati Hrvatsku i koji je u svemu odgovarao mađarskom ministru-predsjedniku Tiszi. Međutim, Skerlec je razotkrio njihov plan o njegovu svrgavanju s banske dužnosti i uvođenju vojne uprave u Hrvatskoj. Posljedica je već spomenuto smjenjivanje zagrebačkog vojnog zapovjednika. Potrebno je napomenuti kako se hrvatski političari koji su osmislili i djelovali u vezi s ostvarenjem ovog koncepta nisu

bezuvjetno podržavali onodobni austro-ugarski državno-pravni oblik. Dakako, na prvom mjestu im je bilo što bolje rješenje hrvatskog pitanja. Naime, tijekom istrage je utvrđeno kako su im planovi složeniji tj. oni su spomenuti plan nastojali provesti etapno, prvo uz vojnu pomoć utjecati na vlast, a nakon rata zahtijevati značajniju hrvatsku državno-pravnu poziciju u Monarhiji. Navedeni plan nije uspio, prvo je spriječen intervencijom iz Budimpešte, a u Hrvatskoj je razotkriven pri kraju rata, pa su svi sudionici osim ukidanja stranke, nakon stvaranja nove države emigrirali u Austriju, u Beč gdje su i umrli. Među njima je značajnija osobnost Ivica Frank. U grupu hrvatskih političara koji su u spomenutom načinu vidjeli rješenje hrvatskog pitanja spadao je i zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine Stjepan Sarkotić. I on je morao trajno napustiti Hrvatsku i ostatak života provesti u Beču.

Sljedeće, značajnije nastojanje potaknuto iz Hrvatske uzročno-posljedično je povezano s promjenom na prijestolju tj dolaskom cara i kralja Karla I (IV). Karlo je na mnogostruke načine pristupio promjenama poput pregovora o separatnom miru. Njegova sklonost preustroju očitovala se i u promijenjenom odnosu dinastije prema hrvatskom pitanju. Bio je to doista velik uspjeh postignut u tako kratkom vremenskom razdoblju. Stoga je podban hrvatske vlade Vinko Krišković, koji je postao osoba od velikog kraljevog povjerenja, uspio da se ne samo u tekst inauguralne diplome nego i u sadržaj kraljevske zakletve kod krunidbe umetne i dio teksta kojim se naglašavao i integritet (cjeloukupnost) i „zemaljski ustav kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“. Najvažniji dio se odnosio na informaciju da će u tekstu zavjernice Hrvatska, Slavonija i Dalmacija biti ravnopravne Ugarskoj. Krišković je osobiti napor uložio za naglašavanje odnosa između Dalmacije i Banske Hrvatske. Sa sigurnošću se može kazati kako za života Franje Josipa nisu bili mogući takvi odnosi i političke inicijative. Promjenama se prilagođavao i Tisza te je stoga djelomično popustio pred hrvatskim zahtjevima. Tako je kralj Karlo na početku mandata omogućio Hrvatskoj isticanje nezavisne pozicije što je Krišković smatrao dobrom podlogom u pogledu uređenja odnosa s Mađarima. Upravo je kralj

od nadležnih institucija zahtijevao da se prouče i izvijeste ga jesu li Hrvatska, Slavonija, Dalmacija te Bosna i Hercegovina sa tadašnjih pet milijuna stanovnika sposobne za samostalan gospodarski i financijski život. Dobio je pozitivan odgovor.

Skerleczovo držanje u tom razdoblju podsjeća na situaciju nakon Sarajevskog atentata. Nakon promjene na prijestolju postao je pasivniji iščekujući kojim smjerom će krenuti državna politika. Zbog toga je bilo moguće da dužnosnik Hrvatske vlade, poput Kriškovića, stekne utjecaj na Bečkom dvoru. Krišković je procijenio kako su nastupile nove okolnosti te nastojao ostvariti što više i što bolje za Hrvatsku. Od tada je pripravljaio zemlju za postupno osamostaljenje. Ne samo da je stekao naklonost kralja Karla nego je i s mađarskim ministrom-predsjednikom ostvario korektan odnos. Njegovom zaslugom se dogodilo da je i nakon napuštanja svake pomisli o trijalističkom preuređenju Monarhije iskoristio slabosti hrvatskog političkog vodstva te na temelju vlastitog ugleda i političke spretnosti hrvatsku politiku i nadalje pripremao za moguće preuređenje u trijalističkom kontekstu. U teškim ratnim okolnostima je osigurao ravnopravnost Hrvatske s Austrijom i Mađarskom. Teško možemo prosuditi i predviđati možebitni ishod političkog programa kojeg je nastojao provesti. Naime, sve je naglo prekinuto odlukom Saveznika o podjeli Austro-Ugarske Monarhije.

U takvim okolnostima nestalo je političkog okvira na temelju kojeg je djelovao značajan broj hrvatskih političkih i društvenih čimbenika koji su budućnost Hrvatske vidjeli u preuređenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, u srednjoj Evropi, a ne u balkanskom geopolitičkom prostoru kamo ih je preusmjerila što agresivna politika vlade Kraljevine Srbije, a što njihovi pouzdanici s hrvatske političke i stranačke scene.

U karakter nove države Hrvati su se uvjerali vrlo brzo. Nešto više od mjesec dana nakon proglašenja prekida državno-pravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom i peti dan nakon proglašenja nove države Kraljevine SHS, dogodila su se ubojstva hrvatskih vojnika i građana na glavnom zagrebačkom trgu. Ubojstva koja su izvršena samo zato što se izrazilo

negodovanje zbog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom s kojom Hrvatska nikada u svojoj povijesti nije bila u nikakvom državnompravnom obliku.

Zahvaljujem na pozornosti